

Wstęp

W trzecim tomie monografii cyklicznej poświęconej Syberii¹ – *Syberia. Kultura. Tradycja. Język* opisywana kraina rozumiana jest szeroko, w przenośnym znaczeniu, a więc przede wszystkim jako miejsce deportacji. W związku z tym Syberią może być Kaukaz, Kazachstan i wiele innych bardziej lub mniej znanych miejsc Cesarstwa Rosyjskiego czy ZSRR, dokąd trafiała przymusowo wysiedlana ludność. Tak więc przedmiotem wieloaspektowego opisu stać się może nie tylko i nie przede wszystkim tajga, tundra i Bajkał, ale również stepy Kazachstanu czy góry Kaukaz.

Interdyscyplinarne ujęcie tematu umożliwia Autorom szeroko i w zróżnicowany sposób przedstawić problematykę kulturoznawczą oraz historyczną omawianych obszarów. Tematem przewodnim, choć w książce nie zabraknie i innych zagadnień, są tradycje i obyczaje ludności syberyjskiej, zarówno rdzennej, jak i napływowej. Syberię zamieszkują między innymi Jakuci, Chantowie, Nieńcy, Czucze, Buriaci, Ewenkowie. Będzie też mowa o Kazachach, Uzbekach, Gruzinach, Ormianach, zwanych ludem kwitnących krzyży, czy też Czeczenach.

Pierwsza część publikacji zawiera syberyjskie wątki historyczne.

Jak podkreśla Marta Czerwieniec-Ivasyk (*Polacy na Syberii – dawniej i dziś*), tematyka losów rodaków na Syberii wciąż

¹ Zob. *Syberia. Historia i ludzie*, red. J. Kur-Kononowicz, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2018, ISBN 978-83-7996-594-6, 191 ss.; *Syberia. Przeszłość i teraźniejszość*, red. J. Kur-Kononowicz, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2020, ISBN 978-83-7996-792-6, 286 ss.

jeszcze nie jest zbadana do końca i kryje w sobie wiele tajemnic wartych zgłębienia. Niewiele osób wie, że polscy zesłańcy niejednokrotnie próbowali wzniecać powstania na Syberii w celu wyzwolenia się spod jarzma niewoli (powstanie zabajkalskie i inne). Nie wszyscy też zapewne słyszeli o losach bardzo licznych polskich sierot syberyjskich. Autorka zauważa, że Polacy mieszkający na Syberii to nie tylko zesłańcy (uczestnicy powstań, byli polscy żołnierze, unicy z Podlasia, którzy odmówili przejścia na wiarę prawosławną), ale i dobrowolni osadnicy (nauczyciele, naukowcy, lekarze i kolejarze, budowniczy Kolei Transsyberyjskiej). W opracowaniu tym znajdujemy odpowiedź na pytanie, dlaczego wielu spośród nich nie powróciło do ojczyzny (brak informacji o repatriacji, niechęć pozostawienia gospodarstw, koszty podróży). Na pewno nie bez znaczenia była obawa przed represjami ze strony władz rosyjskich (sowieckich) – konieczność wyrzeczenia się swojej narodowości oraz fakt, że w części miast syberyjskich władze walczyły z religią, z osobami duchownymi, że prześladowano polskość. Skutkiem tej sytuacji była modlitwa tylko w domu i konieczność ukrywania się polskich księży. W trudnych czasach konsekwentnie respektowano niepisane prawo uniemożliwiające studiowanie osobom polskiego pochodzenia. Ale przyszły lepsze lata, kiedy język polski włączano do programu niektórych szkół miejskich czy uniwersytetów. Autorka wyraża nadzieję, że mimo obecnej skomplikowanej sytuacji geopolitycznej los Polaków na Syberii nie ulegnie pogorszeniu, a z czasem nastąpi powrót do wymiany informacji i wspólnych badań naukowych nad tą fascynującą krainą.

Rafał Igielski dokonuje analizy mobilizacyjnych wysiłków i militarnych rezultatów udziału wojsk kozackich Azji Wschodniej, tzw. Kozaków zabajkalskich, w wojnie rosyjsko-japońskiej

1904–1905 (*Spoleczno-gospodarcze uwarunkowania skuteczności bojowej Kozackiego Wojska Zabajkalskiego w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904–1905*). Osadnictwo wojskowe na Syberii w tym czasie dawało jego zdaniem możliwość ochrony granic państwa w zamian za prawo gospodarowania na własnej ziemi i wypełnianie pionierskich zadań kolonizacyjnych. Kozacy zabajkalscy zajmowali się między innymi rybołówstwem, spławem drewna, polowaniem (na łosie, lamparty amurskie). Wbrew pozorom warunki naturalne na zajmowanym przez nich terenie należały do ciężkich (surowy klimat kontynentalny, bezpośrednie sąsiedztwo pustyni Gobi). W większości gospodarstw kozackich był tylko jeden koń, w czasie pokoju wykorzystywany do pracy na roli, a podczas wojny – jako wierzchowiec kawaleryjski.

Oceniając udział Kozaków w wojnie rosyjsko-japońskiej, chwalono ich spryt, wytrzymałość, odwagę, krytykowano zaś brak wiedzy na temat prowadzenia patroli rozpoznawczych, niepoprawne siodłanie koni. Żołnierzom-rolnikom zarzucano również niski poziom intelektualny, kłopoty z używaniem lornetek, kompasów, brak umiejętności posługiwania się nowoczesnym sprzętem wojskowym, błędne odczytywanie map. Podkreśla się, że zabrakło długoterminowego doinwestowania gospodarczego tej ekonomicznie wyzyskiwanej grupy społecznej. Wobec powyższego przyjmuje się, że wojna rosyjsko-japońska potwierdziła anachroniczność i ograniczoną przydatność formacji kozackich w nowoczesnym międzypaństwowym konflikcie zbrojnym.

Michał Szelięga (*Православная Церковь и ее значение на территории Сибири*), opisując sytuację wyznań religijnych na Syberii, podkreśla, że pierwotną religią tego regionu był szamanizm (rola szamana – czarownika, uzdrowiciela i doradcy plemienia) i tengryzm (monoteizm, politeizm i animizm

w jednym), wzbogacony elementami islamu, buddyzmu oraz prawosławia.

Zastanawiając się nad losami prawosławia na tak ogromnym terytorium, Autor zaznacza, że chociaż wyprawa wolnych Kozaków Jermaka za Ural stała się początkiem procesu przyłączenia Syberii do Rosji, to jednak głównym jej celem było wykorzenienie innych niż prawosławie wyznań religijnych. To dopiero wówczas zaczęło pojawiać się tam prawosławie, sukcesywnie burzono więc świątynie i meczety, a cerkwie stawiano nawet w ciągu jednego dnia. Nie bez znaczenia w tej sytuacji były cuda zaobserwowane w tym czasie na Syberii, jak np. pojawienie się Bogurodzicy (uważanej za patronkę i orędowniczkę Rosji) i Mikołaja Cudotwórcy (jednego z najbardziej znanych prawosławnych świętych).

Działalność misyjna na obszarze Syberii prowadzona była nie zawsze w sposób pokojowy. Nowe diecezje tworzone stopniowo. Tę sytuację diametralnie zmieniła rewolucja 1917 roku. Analizując stosunek rdzennych ludów syberyjskich do prawosławia, Autor stwierdza jednoznacznie, że Jakuci (ludy tureckie) wyznają przede wszystkim szamanizm, a na drugim miejscu znajduje się prawosławie. Z kolei Buriaci (lud mongolski) wyznają tradycyjną religię, jaką jest buddyzm. Co ciekawe, zachodni Buriaci obchodzą także niektóre święta chrześcijańskie, np. Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zielone Świątki.

Tuwińczycy (lud turecki) wyznają buddyzm, szamanizm, a po części – również prawosławie. Powszechnie uważa się, że na prawosławie całkowicie przeszli między innymi: Chakasi, Teleuci, Czułymcy, Nanajowie, Czuwańcy, Koriacy, Itelmeni (Kamczadałowie), Aleuci, Ketowie. Uważa się, że obecnie większość autochtonicznych ludów syberyjskich to poganie lub buddyści, zaś prawosławnych jest bardzo niewiele.

Następna część publikacji poświęcona została językom spotykanym na obszarze Syberii.

Wierszyna jest wioską na terytorium Rosji. Na jej terenie oprócz języka rosyjskiego używany jest również język polski, bo większość mieszkańców stanowią Polacy, którzy osiedlili się tutaj na początku XX wieku. Jak stwierdza Igor Kaziuczyc (*«Сибирская Варшава» или далекая Вершина. Польский язык в сибирской глуши*), obecnie Wierszynę zamieszkuje 300 osób. Wioska została założona w 1910 roku przez dobrowolnych emigrantów z Polski, którzy przybyli z Zagłębia Dąbrowskiego, ponieważ darowano im ziemię do uprawy. Czasy dosyć radykalnie się zmieniały i mieszkańcy wsi musieli ukrywać przynależność etniczną w obawie przed represjami. Wszystko to wywarło wyraźny wpływ na język mówiony ludności. Z czasem zamknięto polskie szkoły i wówczas nauczanie było możliwe tylko w języku rosyjskim.

Kolejne zmiany nastąpiły po roku 1990. Do wioski wpuszczano wówczas Polaków przyjeżdżających z kraju. Pojawił się ksiądz Ignacy Pawlus, którego Autor niniejszego opracowania poznał osobiście. Dialekt języka polskiego używany jest przez przedstawicieli starszego i średniego pokolenia. Podczas konwersacji obserwuje się częściową transformację jednego języka na drugi. Wcześniej zaś u mieszkańców wioski można było zauważyć wrodzoną dwujęzyczność (bilingwizm). Autor dokonuje fonetycznej, leksykalnej, morfologicznej i syntaktycznej analizy dialektu mieszkańców syberyjskiej wioski. Z upływem czasu w polskim dialekcie wsi Wierszyna obserwujemy coraz bardziej widoczną interferencję języka rosyjskiego.

Tradycje i obyczaje ludności syberyjskiej znajdują odzwierciedlenie w gwarach, o czym pisze Jolanta Kur-Kononowicz (*Tradycje i obyczaje ludności syberyjskiej w języku na materiale wybranych gwar rosyjskich*). Dostrzegamy przy tym bogactwo języka mówionego w odniesieniu do języka ogólnoliterackiego. Przedmiotem analizy stało się głównie słownictwo staroobrzędowców, które wypadałoby zaliczyć do zasobu sybe-

ryjskich gwar wtórnych mieszanych (ze względu na obszary późno zasiedlone i na bezpośredni kontakt ludności zamieszkującej pobliskie rejony). Analizie podlegają głównie gwary ludności zamieszkującej południowo-wschodni brzeg jeziora Bajkał i sąsiednie tereny (Zabajkale, republika Buriacji oraz obwód irkucki z większymi skupiskami ludności polskiej – Wierszyna, Ułan Ude).

Wyodrębniono kilka grup tematycznych: święta religijne, posty (СПАСКИ), chrzest, modlitwa (КУПЕЛЯ), żniwa, sianokosy (ОТЖИНКИ), pozostałe obrzędy (РАЗВЕЧНЯ), gry, zabawy (РАЗЛУКА), wieczorki, prywatki (ВЕЧЕРУШКА). Ciekawe, że wśród świąt religijnych pojawia się nazwa ЧАСТОКОЛЬСКА ‘święto Matki Bożej Częstochowskiej’, niegdyś obchodzone zapewne przez zesłańców polskich. Zebrany materiał językowy ilustruje proces wzajemnego wpływu kultur różnych wspólnot etnicznych.

Ivan Smirnov prezentuje kazachskie określenia pokrewieństwa, pojawiające się w rosyjskojęzycznych środkach masowego przekazu w Kazachstanie (*Казачские термины родства в русскоязычных СМИ Казахстана*). Koczowniczy tryb życia, analfabetyzm i islam wpłynęły na pojawienie się w języku kazachskim bardzo rozbudowanego słownictwa dotyczącego stosunków pokrewieństwa.

Analiza materiału leksykalnego pokazała sposób, w jaki dwa różniące się typologicznie języki mogą wpływać na siebie i wzajemnie się ubogacać. Okazuje się, że największą trudnością dla tłumacza jest w tym przypadku brak ekwiwalentów, które przekazywałyby pełne znaczenie odpowiednich leksemów. W rezultacie niektóre wyrazy, jak np. *ағашка, апашка, аташка, татешка, келинка*, stosowane są tylko i wyłącznie w odniesieniu do Kazachów. Przy tłumaczeniu wyrazów z języka kazachskiego na rosyjski możliwe staje się przekazanie jedynie ich znaczenia podstawowego.

Terminy pokrewieństwa pojawiają się przede wszystkim w Internecie, bardzo rzadko w oficjalnej prasie, i są używane wyłącznie w mowie potocznej. W języku rosyjskim takie słownictwo podlega transformacjom leksykalnym zgodnie z zasadami słowotwórstwa rosyjskiego. Na szczególną uwagę zasługują sporządzone przez Autora i zastosowane po raz pierwszy w literaturze naukowej liczne schematy przedstawiające stosunki pokrewieństwa w języku kazachskim.

W trzeciej części monografii znajdują się artykuły przedstawiające Syberię w literaturze.

Mariusz Chrostek (*Gruzini i Ormianie we wspomnieniach Polaków zesłanych na Kaukaz w pierwszej połowie XIX wieku*) kreśli portrety Gruzinów i Ormian postrzeganych przez Polaków zesłanych na Kaukaz w pierwszej połowie XIX wieku i stanowiących w tym czasie jedną z liczniejszych grup narodowościowych na tym obszarze. Jest to obraz realistyczny, bo wynikający z obserwacji ludzi w sytuacjach codziennych, znacznie odbiegający od znanego wizerunku, z pominięciem mody na Orient.

Mieszkańcy Gruzji przedstawieni zostali z sympatią, która wynikała z podobnej sytuacji politycznej obydwu narodów (znajdowały się one pod okupacją Rosji). Gruzini są częstokroć idealizowani, podziwiani, przedstawiani niemalże bezkrytycznie. Ormianie zaś postrzegani są przez Polaków najwyraźniej oczami sąsiadujących z nimi Gruzinów i opisywani pogardliwie, z lekceważeniem, niechęcią, nawet z nienawiścią, bez uwzględniania chociażby ich pracowitości.

Valentina Borisovna Musij (*Семантика тела в романе Артема Веселого «Гуляй Волга»*) analizuje wagę semantyki ciała w powieści Nikolaja Ivanoviča Kočkurova *Hulaj, Wołgo*, napisanej pod pseudonimem Artem Vesely (Vesyoly), a znanego jeszcze jako Sidor Wesoły, Artem Niewesoły, Pożilinski chłop. Powieść będąca przedmiotem opisu opowiada o wypra-

wie Kozaków pod dowództwem atamana Jermaka na podbój ziem syberyjskich.

Autorka stara się znaleźć między innymi odpowiedź na pytanie, jakie jest znaczenie semantyki ciała w wyrażaniu koncepcji wydarzeń historycznych. Cieleśność jest tutaj rozumiana szeroko, zarówno zewnętrznie (budowa ciała, ubiór i sposób poruszania się człowieka), jak i wewnętrznie (stosunek do własnego ciała). Autorka skupia się na wyglądzie zewnętrznym bohaterów powieści, traktując go jako ważny element określenia mocy lub – przeciwnie – słabości postaci. W rezultacie najęźdźcy z atamanem na czele kreowani są na zdrowych i silnych, a tubylcy – na słabych i zmęczonych. Autorka wysnuwa hipotezę, że Nikolaj Ivanovič Kočkurov, posługując się językiem ciała bohaterów, zdołał wyrazić niejednoznaczne rozumienie sensu wyprawy wojska kozackiego na Syberię.

Katerina Anatoliïvna Prokof'eva (*Трагедия А.С. Хомякова «Ермак»: религиозофское рассуждение, стилизация под сибирский колорит или намеренное упрощение национального вопроса*) zastanawia się, w jakim stopniu tragedia Alekseja Stepanoviča Homâkova *Jermak* zawiera rozmyślenia filozoficzne i oddaje syberyjski koloryt, a w jakiej mierze minimalizuje problematykę narodowościową. Utwór literacki w jej ujęciu traktowany jest przede wszystkim jako przekaznik treści religijnych i filozoficznych.

Według Autorki głównym celem tragedii (odwołującej się do początków podboju Syberii przez państwo moskiewskie) jest przekazanie idei wyższości Rosjan nad innymi narodami, co wynika przede wszystkim z poczucia ogromnej niezależności oraz religii prawosławnej, obligującej do ciągłej ofiarności i pracy nad samodoskonaleniem. Zapewne z tego powodu dramaturg świadomie pomija racjonalne podstawy wyprawy Jermaka na Syberię, eksponując motyw winy i zemsty (rozliczenia zbrodni). W konsekwencji pojawiają się liczne wieszce

sny czy też znaki. Literackie obrazy bohaterów, skupiając się na wyjawieniu tez filozoficznych, nie są podporządkowane żadnym zależnościom przyczynowo-skutkowym procesowi historycznego.

Svetlana Aleksandrovna Fokina (*Психоаналитический аспект идентификационных стратегий Андрея Ширяева. Трансгрессия культурных кодов русской, казахской и латиноамериканской культур*) porusza zagadnienie psychoanalitycznego aspektu w twórczości urodzonego w Kazachstanie poety Andreja Širâeva. Twórczość tego współczesnego tragicznie zmarłego autora jest obecnie przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, którzy w jego wierszach doszukują się transgresji, czyli przekraczania granic kodów kulturowych Kazachstanu, Rosji i Ameryki Łacińskiej. Niejednoznaczność obrazów poetyckich, ich kontekst psychoanalityczny świadczą o ogromnej melancholii i uczuciu osierocenia twórcy.

W czwartej części publikacji zamieszczono artykuły dotyczące kultury i muzyki syberyjskiej.

Oliwia Bator (*Analiza językowo-kulturowego świata zesłańców syberyjskich na podstawie monografii Eugenii Kucharskiej „Sybir w obrazkach”*) na podstawie lektury monografii *Sybir w obrazkach* Eugenii Kucharskiej (zesłanej do Kazachstanu, profesor, dyrektor Instytutu Filologii Słowiańskiej na Uniwersytecie Szczecińskim, nieżyjącej już członkini zarządu Związku Sybiraków) dokonuje analizy językowo-kulturowego świata syberyjskich zesłańców. Autorka wspomnianej książki należała do pokolenia, które czytania i pisanie uczyło się najpierw w języku rosyjskim, a dopiero później – w języku polskim.

Znajdujemy tutaj opisy życia polskich rodzin w „księżycowym krajobrazie”. Wiele wspomnień dotyczy polskich dzieci, uczących się w wielonarodowościowych klasach, nader często odczuwających głód (żywica jako substytut gumy do żucia),

ale nietracących nadziei i radości życia w zabawach z rówieśnikami (pozyskiwanie naturalnego złota w celu wymiany na mąkę). Warunki, w których przyszło im mieszkać, uczyły je na potrzeby bliskich i wzmożyły troskę o innych członków rodziny (dzielono się najmniejszą racją żywnościową). Dzieci pracowały od najmłodszych lat (przy wyrębie lasu, zwózce siana). Uczniowie uczestniczyli w zbiorze dzikiego czosnku (czeremszy), który stosowano jako lekarstwo o działaniu przeciwzapalnym, antyseptycznym.

Bardzo ważnym elementem życia zesłańców była pamięć o ojczyźnie, myśl o powrocie w rodzinne strony (nauka języka polskiego i wspólna modlitwa w domach). Lektura przybliżyła czytelnikowi trudy życia rodaków, którzy w tamtych czasach oficjalnie nie mogli pod groźbą kary nazywać się zesłańcami czy sybirakami.

W książce Wacława Sieroszewskiego, polskiego zesłańca na Syberię, podróżnika, badacza i etnografa, działacza niepodległościowego, znajdujemy między innymi interesujące opisy muzyki wokalne, instrumentalnej, szamańskiej. Jak pisze Karolina Kondracka („*Są pieśni tak cudne, że naruszają porządek świata*”). *Muzyka Jakutów we wspomnieniach Wacława Sieroszewskiego*), książka *12 lat w kraju Jakutów* ukazała się drukiem w 1900 roku, a jej druga część pozostaje w rękopisie. W książce znajdujemy też informacje o pochodzeniu tamtejszej ludności, potrawach, budowlach, rzemiośle, wierzeniach, języku Jakutów. Polski badacz zajmował się przede wszystkim zgłębianiem tajników kultury i sztuki syberyjskich Jakutów przełomu XIX i XX wieku. Jemu to zawdzięczamy klasyfikację pieśni oraz ich zapisy nutowe.

Z pracy dowiadujemy się między innymi, że śpiew, gra na bębnie oraz taniec pomagały szamanowi w nawiązaniu kontaktu ze światem duchów, umożliwiały podróż w zaświaty oraz dawały mu moc uzdrawiania chorych. Śpiewacy, hodowcy

bydła, myśliwi, wywodzący się zwykle z warstwy ubogiej, tworzyli i wykonywali utwory zawsze na siedząco.

Monografia, rozbudowując obraz Syberii w najszerszym znaczeniu, pozwala po raz kolejny odsłonić nieznane tajemnice tej rozległej krainy i uświadamia, jak wiele jeszcze skarbów skrywa ona przed czytelnikiem.

Jolanta Kur-Kononowicz